

Bandant žengti per slenksčius

Attempting to Cross Borders

Rec.: *Vital Byl, Witch Trials in the Grand Duchy of Lithuania in the Sixteenth to Eighteenth Centuries: Enchanted Borderlands, Cham: Palgrave Macmillan, 2025.*

Rūta Miškinytė

Asistentė, daktarė
Vilniaus universitetas
Senovės ir vidurinių amžių istorijos katedra
El. paštas: ruta.miskinyte@if.vu.lt
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-9844-5057>

Nors raganų teismai istorikus bei istorikes masina jau ilgą laiką, šio europietiško reiškinių recepcijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje tyrimai iki šiol buvo fragmentiški¹. Galima banaliai teigti, kad, palyginti su vakarietišku pozicijų tirštu raganų medžioklės tyrimų lauku, Kunigaikštystės „raganų“ tyrimuose ilgą laiką žiojėjo skylė, kurią užtaisyti ėmėsi baltarusių istorikas Vitalis Byl. Monografija *Witch Trials in the Grand Duchy of Lithuania in the Sixteenth to Eighteenth Centuries: Enchanted Borderlands* laikytina pirmuoju nuosekliu bandymu integraliai, „nuo–iki“, pasižiūrėti į raganų teismų reiškinių visoje valstybėje neapsiribojant viena ar kita jurisdikcija, teritoriniu vienetu ar etnokontesine bendruomene.

Aptariama studija visų pirma yra teisės istorijos tyrimas, tačiau ją praturtina gausūs socialinės ar kultūros istorijos studijoms būdingi elementai. Autorius nagrinėja ne tik Rytų ir Vakarų teisinių normų recepciją ar raganų teismų pobūdį spalvingoje valstybės juridinių sistemų mozaikoje, bet ir tokių procesų dalyvių socialinę padėtį, kaltinimų

¹ Pavyzdžiui, čia: Juozas Jurginis, *Raganų gaudymo šimtmetis*, Vilnius: Mokslas, 1984; Giedrė Sabaitytė, „Raganų „medžioklės“ atgarsiai XVI–XVII a. pirmosios pusės Kaune“, in: *Kauno istorijos metraštis*, 2007, Nr. 8, p. 69–88; David Frick, „The Witches of Wilno: Constant Litigation and Conflict Resolution“, in: *Slavic Review*, 2014, Vol. 73, No. 3, p. 881–902; Gitana Zujienė, „Witchcraft Court Cases in the Grand Duchy of Lithuania in the Sixteenth to Eighteenth Centuries“, in: *Lithuanian Historical Studies*, 2016, Vol. 20, p. 79–126, ir t. t.

raganavimu prigimtį, geografines teismų tendencijas bei jų pokyčius bėgant laikui. Į raganavimo bylas autorius žiūri per pačių įvairiausių ribų ar slenksčių (angl. *borders*): geografinių ir mentaliteto, Rytų ir Vakarų krikščionybės, skirtingų tikėjimų ir kalbų, pagaliau skirtingos kilmės ir luominės priklausomybės, prizmę. Ši prieiga tampa konceptuali visos monografijos pagrindu. Dvylikoje skyrių siekiama nustatyti, kaip visomis prasmėmis margoje, pačių įvairiausių takoskyrų kupinoje valstybėje galėjo atrodyti raganų teismai, kaip bėgant amžiams keitėsi kaltinimų raganavimu pobūdis, kokios buvo raganų teismų ir bylinėjimosi procesų bendrybės ar skirtumai abipus skirtingų valstybės viduje egzistavusių ribų. Tokių slenksčių ar ribų autorius nelaiko konstanta. Istorikui pro akis nepraslysta įvairūs pokyčiai ar įvykiai, turėję didelę įtaką valstybės gyventojams ir gyventojoms: intensyvus skirtingų konfesinių tapatybių klostymasis, teisėkūra, ginkluoti XVI–XVIII a. konfliktai, taip pat kitos prie ribų atsiradimo prisidėti galėjusios aplinkybės. Tokios prieigos pasirinkimas yra vaisingas, mat būtent ji leidžia išvysti skirtingais tempais vykusias bylų dėl raganavimo metamorfozes ar kai kurių Vakarų Europos raganų teismams būdingų elementų netolydžią sklaidą skirtingose socialinėse ir kultūrinėse terpėse.

Vitalio Byl studija yra svarbi ir dėl kitos priežasties. Tirdamas raganų teismus istorikas bene pirmą kartą nuodugnai pasitelkia gausų ir turtingą vakarietišką ankstyvosios modernybės raganų teismams ir raganavimui skirtų pozicijų – tiek istorik(i)ų, tiek antropolog(i)ų – arsenalą, nuo seniausių iki naujausių, ir jas nuosekliai integruoja Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kontekste. Pavyzdžiui, konceptualizuodamas kaltinimus raganystėmis autorius atsispiria nuo raganavimą XXI a. Štirijoje tiriančios antropologės Mirjam Mencej pasiūlytos socialinės (angl. *social*) ir antgamtiškos (angl. *supernatural*) raganysčių dichotomijos, ją adaptavęs pristato savitą XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų medžiagoje „sutinkamą“ raganų taksonomiją. Ši „lazda“ turi ir kitą galą. Kadangi monografija parašyta ne lietuviškai ar baltarusiškai, o šiandienos mokslo *lingua franca*, anglų kalba, integracija vyksta ir kita kryptimi: raganų teismų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje istorija bei pagrindinės jai skirtos lietuviškos istoriografijos pozicijos pristatomos viso anglakalbio pasaulio mokslininkams. Taigi autorius ir pats peržengia slenksį tarp dviejų raganų medžioklei skirtų istoriografinių tradicijų.

Autorius naudoja daugiausia publikuotais ir praeities tyrėjams bei tyrėjoms neblogai žinomais šaltiniais, tad reikia pripažinti, jog empirikos prasme monografija daug naujovių nepateikia. Pavyzdžiui, atidus skaitytojas ar skaitytoja neabejotinai atkreips dėmesį, kad nemažai knygoje pristatomų ar aptariamų atvejų yra iš Konstantino Jablonskio surinktos ir Rimanto Jaso papildytos bei spaudai parengtos raganų teismų Lietuvoje šaltinių kolekcijos². Kai kurias įžvalgas padaryti autoriui leidžia kiekybiniai parametrai: kurioje teritorijoje vyravo kokio pobūdžio bylos, kaip jos keitėsi bėgant laikui, kur koks „raganų“ tipas buvo dažniausias ir taip toliau. Nors autorius ir supranta naudojamos medžiagos sąlygotumą, skaitant monografiją nenustojo kirbėti mintis, kad jo santykis su naudojamais šaltiniais galėtų būti kiek kritiškesnis. Pristatydamas šaltinius Byl aptaria

² *Raganų teismai Lietuvoje*, parengė Konstantinas Jablonskis, Rimantas Jasas, Vilnius: Mintis, 1987.

šių pobūdį, pristato naudojamų bylų korpusą, ką laiko pilnu vienos ar kitos bylos šaltinių „rinkiniu“, kiek tokie „rinkiniai“ fragmentiški ir t. t., tačiau visai neskiria dėmesio nei naudojamų publikacijų sudarymo aplinkybėms ar sudarytojų pasirinkimams, nei tam, kokios įtakos tai galėjo turėti jo paties tyrimo rezultatams.

Štai autorius atkreipia dėmesį į raganų teismų gausą Žemaitijoje. Anot jo, būtent šis regionas neabejotinai buvo lietuviškosios raganų medžioklės lyderis, mat čia esą įvyko beveik pusė visų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raganų teismų³. O dar minėtos Jablonskio surinktų šaltinių publikacijos pratarinėje Jasas atkreipė dėmesį į čia pristatomos medžiagos „žemaitiškumą“ ir pasvarstė, kokios galėtų būti to priežastys. Gali būti, kad Vilniaus vaivadijos pavietų žemės ir pilies teismo knygos žinių apie raganų teismus iš tiesų yra mažiau, nei Žemaitijos. Tačiau Jablonskis su Žemaitijos teismų knygomis pradėjo dirbti Kaune, tarpukariu, kur šie šaltiniai ir buvo saugomi, tad kurį laiką turėjo galimybę įdėmiau pažindintis tik su šia medžiaga – nežinia, ar gavęs prieigą prie Vilniuje saugotų šaltinių jis spėjo šiuos peržiūrėti lygiai taip pat atidžiai⁴. Kadangi Jablonskis savo darbo neužbaigė ir sukauptos informacijos pats taip ir nepublikavo, neaišku, kurioje medžiagos rinkimo stadijoje jis sustojo. Atrodo, kad Jablonskio medžiagos „žemaitiškumas“ galėjo turėti įtakos ir kai kurioms Vitalio Byl išvadoms, tačiau autorius to niekaip nereflektuoja. Reikia pripažinti, kad panašių minčių bei abejonių kyla susidūrus ir su kitais monografijs esančiais skaičiavimais ar statistika bei iš jų „plaukiančiomis“ tezėmis.

Nepaisant tokios savistabos ir kritiškesnio santykio su naudojamomis šaltinių publikacijomis stokos, monografijos vertė yra didžiulė. Autorius nuveikė rimtą darbą sintetindamas informaciją apie raganų teismus Lietuvoje ir sujungdamas skirtingas istoriografinės tradicijas. Neabejotinai reikšmingos yra ir naujos įžvalgos apie raganų teismų proceso Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje niuansus bei subtilybes. Vitalio Byl studija laikytina svariu pareiškimu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raganų medžioklės tyrimuose, neabejotinai tapsiančiu atspirties tašku tolesniems „raganų“ Lietuvoje tyrimams, kuriems erdvės apstu.

³ Vital Byl, *Witch Trials in the Grand Duchy of Lithuania in the Sixteenth to Eighteenth Centuries: Enchanted Borderlands*, Cham: Palgrave Macmillan, 2025, p. 80.

⁴ Rimantas Jasas, „Pratarinė“, in: *Raganų teismai Lietuvoje*, parengė Konstantinas Jablonskis, Rimantas Jasas, Vilnius: Mintis, 1987, p. 7.